

Рыскулова Г.У.

**ГОДОНИМДЕРДИН СЕМАНТИКАЛЫК МААНИСИНДИ
ИЗИЛДЕНИШИ**

Рыскулова Г.У.

**ИССЛЕДОВАНИЕ СЕМАНТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ
ГОДОНИМОВ**

G.U. Ryskulova

A STUDY OF THE SEMANTIC VALUE HODONIMY

УДК: 81 373.21

Топонимика жер-суу аттарынын келип чыгышын, алардын маанисин, азыркы учурдагы колдонулушун, аталуу тарыхын илимий негизде изилдейт. Тагыраак айтканда, топонимика илими география, тарых жана лингвистика илимдеринин тогошунан жаралган илим болуп эсептелет. Топонимикалык изилдөөнүн бөлүгү болгон годонимдердин (көчө аттарын) маселелерин тактоо, аларды окуп үйрөнүү менен чакан бир адамдар жашаган чөлкөмдөгү элдердин тобуна тиешелүү болгон маалыматты билүүдөн белгилүү бир тарыхый фактыга күбө болубуз. Жергиликтүү көчөлөрдүн аттарынын коюлушу кайсы бир себепке байланыштуу коюлгандыктан, алардын маани мазмунун изилдөөдөн өткөн убактагы фактылуу окуялар такталса, алар аркылуу кийинки муун өз чөлкөмү, көчөсү жөнүндө тааныша алса, ошол эле учурда элдин, мамлекеттин куралышынын бир тарабын билүүсү үчүн чоң салым кошкон болубуз. Көчө аттарынын коюлушу бүгүнкү күндө адам жашоосунда чоң орду бар экенин турмуш өзү көрсөтүп турат. Мына ушуларды эске алып аталган макалада бүгүнкү күндөгү көчөлөргө коюлган аттардын аталышы жөнүндөгү буга чейинки иликтөөлөргө көңүл бөлүнүп, аталыштар түрдүү типтерге бөлүштүрүлүп, көчөлөрдү классификациялоо иштери макаланын мазмунунда каралды. Көчө аттарынын аталышы кыргыз тил илиминде биринчи жолу комплекстүү түрдө лингвистикалык талдоого алынышы жаңы саамалык болуп саналат. Көчө деген сөздүн мазмунун ачып берүүдө, аталган сөздүн түшүндүргөн маанисине түрдүү окумуштуулардын берген аныктамалары салыштырылып берилди. Макаладагы тыянактар топонимика боюнча изилдөө иштеринде, жалпы түркологияда жана кыргыз тил илиминде, тарых жана этнографияда, география жана өлкө таануу илиминде, картографияда, геологияда, биология, зоология, философия, психология жана социология илимдеринде баалуу маалымат катары пайдаланылышы толук ыктымал.

Негизги сөздөр: гидроним, топоним, онамастика, көчө, этимология, лингвистика, семантика, тарых, аталыш, лексикология, тил илими.

Топонимика на научной основе изучает происхождение, значение, современное применение и историю происхождения водных имен. В частности, топонимика – это наука, возникшая из слияния географических, исторических и лингвистических наук. Уточняя вопросы годонимов (уличных имен), которые являются частью топонимического исследования, изучая их, мы свидетельствуем об определенном историческом факте, зная информацию, относящуюся к группе народов в районе компактного проживания. В связи с тем, что названия местных улиц установлены по какой-то причине, если фактические события,

произошедшие в период их изучения, будут уточнены, то следующее поколение сможет узнать о своих краях, улицах, тогда мы внесем большой вклад в то, чтобы люди знали одну сторону государственного оружия. Жизнь показывает, что уличные аттракционы сегодня имеют большое место в жизни человека. Учитывая это, в данной статье основное внимание уделяется изучению названий улиц, названия которых разделены на разные типы, классификация улиц рассматривается по содержанию статьи. Названия улиц являются новыми примерами в лингвистическом комплексном лингвистическом анализе в кыргызской языковой науке. При раскрытии содержания слова "улица", смысл данного слова сравнивается с определениями различных ученых. Выводы в статье могут быть использованы в качестве ценной информации в исследовательской работе по топонимике, общей тюркологии и кыргызскому языкознанию, истории и этнографии, географии и страноведению, картографии, геологии, биологии, зоологии, философии, психологии и социологии.

Ключевые слова: гидроним, топоним, онамастика, улица, этимология, лингвистика, семантика, история, название, названия, лексикология, языкознание.

Toponymy researches the etymology of geographical names of earth and sea their meaning, using in scientific way. Geographical names appear from history of hundred peoples in thousand years. We will be witness to clear historical facts to know (for knowing) information which it belonged to the group of people in area which few people live by learning them and to define the problems of street which was a part of Toponymical researching. The names of local street have a called, there called which it happens connected with, if the stories have a define which are researching meanings in one past. By them, if the youngest people can be meet about their own area, street. At that moment the people for knowing one of the united century, we will bring benefit for our country. Nowadays life shows it which is given a name to the street plays big role in life of person. As remembering this information in this article before attending of exploring about setting (putting) the street names nowadays this names divided in different types and the classified of streets. The names of street for the first time in science of Kyrgyz language in complex way adoption of linguistic analysis was new arrangement. For defining the meaning of word «street», the definitions which was given by different researchers were compared and were given about named meaning of word which explained. Result of articles completely, its possible it may be used as essential information in toponymic affairs, common turology and Kyrgyz language science, history, ethnography, geography, county study science cartography, geology, biology, zoology, philosophy, psychology social science.

Key words: hodonimy, toponym, onamastika, street, ety-

mology, linguistics, semanticshistory, title, history, lexicologe, science of language.

Кыргыз топонимика илиминде жер-суу аттары боюнча бүгүнкү күнгө чейин айрым окумуштуулардын макалаларында, эмгектеринде учкай каралганы болбосо, ырааттуу түрдө атайын илимий изилдөө жүргүзүлгөн эмес. Бул макалада топонимика илиминин бир бөлүгү болгон годонимдердин (көчө аттарынын) аталышы атайын илимий талдоонун объектиси болду.

Ар бир адамдын жаралып, эс тарткан күндөн өзүн курчаган чакан чөйрөсү, социалдык абалы болот. Башкача айтканда, ар бир адамдын кичи мекени аталган өзү жашаган бир көчөнүн жашоосундагы тиричилик, карым-катыш мамиле анын дүйнө таанымын калыптандырат. Көчөлөргө коюлган аттардын аталышы бизге билинбегени менен адам жашоосунда аткарган орду чоң. Бүгүнкү күндө көчө аттарына байланышкан материалдарды жыйнап, системалаштыруу, изилдөө объектисин тактоо өзгөчө мааниге ээ. Ошону менен катар изилдөөгө алынган көчө аттарынын аталыштарын системага салып, ал аталыштарды тематикалык топторго бөлүштүрүп, лингвистикалык анализде изилдөө, аларды практикада колдонууда кыргызча туура жазууда, оозеки туура айтууда зарылдык бар экендиги талашсыз. Бул айтылган жагдайлар каралып жаткан макаланын **актуалдуулугун** далилдеп турат.

Көчө аттарынын аталышы биринчи жолу комплекстүү түрдө лингвистикалык талдоого алынышы кыргыз тил илиминдеги жаңы саамалык болуп саналат. Макаладагы тыянактар топонимика боюнча изилдөө иштеринде, жалпы түркологияда жана кыргыз тил илиминде, тарых жана этнография, география жана өлкө таануу илиминде, картографияда, геологияда, биология, зоология, философия, психология жана социология илимдеринде баалуу маалымат катары пайдаланылышы толук ыктымал деп эсептейбиз.

Кыргыз тил илиминде Б.Ө. Орузбаева, Ш.Т. Жапаров, С. Өмүралиева, З. Эралиев ошондой эле Н.А.Баскаков, И.А.Батманов, К.Дыйканов, С.Сыдыков, Р.Тенишев, К.К.Юдахин, Б.М. Юнусалиев өңдүү окумуштуулардын лексикология маселесине арналган эмгектеринде жер-суу аттарынын аталыштары боюнча учкай маселелер козголуп кеткен [6].

Д.Исаевдин аталган эмгегинде Кыргызстандын территориясындагы аталышы көпчүлүк үчүн анчалык түшүнүктүү болбогон, же маанисин ачып көрсөтүү зарыл деп эсептелген жер-суу аттарына карата этимологиялык талдоолор жүргүзүлөт. Ал эми Н.Р.Акматовдун «Ысык-Көл облусунун топонимиясы» деп аталган диссертациясы [3] кыргыз топонимика илиминде атайын изилдөөгө алынбаган Ысык-Көл облусунун топонимиясын ар тараптан лингвистикалык жактан кеңири иликтеген. Кыргыз тил илиминин өсүшүнө өз салымын кошуп келген окумуштуулардын бири Ш.Жапаров лексикологиянын бир тармагы болгон онамастиканын бүгүнкү күндөгү не-

гизги айрым тарамдарын белгилейт. Алар топонимика (топонимия), антропонимика (антропонимия), гидронимика (гидронимия), этнонимика (этнонимия), теонимика (теонимия), ктематонимика (ктематония), астронимика (астронимия), зоонимика (зоонимия), эргонимика (эргонимия), фитонимика (фитонимия) ж.б. Онамастиканын бир нече тарамдарынын ичинен топонимиянын адамдардын жашоосунда, коомдун турмушута ээлеген орду өзгөчө кеңири болгонун жана бүгүнкү күндө ага бөтөнчө көңүл бурулуп келе жатканын окумуштуу баса белгилейт [3].

Топонимика жер-суу аттарынын географиялык аттарынын келип чыгышын, алардын маанисин, азыркы учурдагы колдонулушун, аталуу тарыхын илимий негизде изилдейт. Тагыраак айтканда, топонимика илими география, тарых жана лингвистика илимдеринин тогошунан жаралган илим болуп эсептелет деп белгилесек болот. Географиялык аталыштар жүздөгөн элдердин миң жылдардагы тарыхынан жаралат. Башкача айтканда, аталыштар өз мезгилиндеги кайсы бир тарыхый окуяга байланышып, элдин жашоосунда маанилүү орду бар болгонуна, кайсы бир себептерге байланыштуу аталып келет. Топонимдик аталыштар өзү менен кошо ошол жердеги тарыхты, эл башынан өткөргөн окуяларды камтып, элдин маданий жетишкендиктеринен, көз караштарынан, жашоодогу жеңиштеринен кабар берип турат. Д.Исаев «Жер-суу аттарынын сыры» деген эмгегинде топонимика – жаш илим. Орус тилиндеги топонимикалык изилдөөлөрдүн башталышы 1812-жылкы «Санкт-Петербургский вестник» аттуу мезгилдүү басма сөзгө жарыяланган белгилүү окумуштуу А.Х. Востоковдун «Задача любителям этимологии» аттуу макаласынан тартып эсептелип жүрөт- деп белгилейт [6]. Топонимикалык изилдөөлөрдүн Советтер Союзунда 1960-1962-жылдары катуу көңүл бурулуп, Москва жана Киев шаарларында эки жолу онамастика, топонимика маселелерине арналган конференциялар өткөрүлгөндүгү да айтылат. Өзгөчө 1965-жылдан баштап бүтүндөй СССРдин топонимикасын изилдөө иштери жолго коюлуп, бир топ чоң шаарлар изилдөөнүн борборлоруна айланышкан. СССР өлкөсүндөгү окумуштуулар А.Абдрахманов «Казакстандын жер-суу аттары» [1], «Топонимика жана этимология» [2], С.Атаниязов «Түркменистандын Түштүк-Чыгышынын топонимикасы» [4], Н.П. Бутенконун «Кыргызстандагы орусча энчилүү аттардын аталышы жана тилдердин өз ара катышындагы кээ бир маселелери» [5], Е.Койчубаев «Казакстандын топонимдеринин кыскача түшүндүрмө сөздүгү» [14], Д.Исаев, Ш.Токомбаев, З.Алиев «Кыргызстандагы географиялык аттардын сөздүгү» [17], Е.Поспелов «Павлодар областынын гидронимдери» [7] ж.б. саноого болот.

Орус окумуштуусу Н.И. Надежда “Топонимика – бул жердин тили деп, белгилесе ал эми Я.К.Грот топографиялык атоолор эч убакта ашыкча ар кандай мааниге ээ болбоорун, алардын жок жерден эле аталып калбасын” - белгилеген. Алардын аталышынан кандайдыр бир белгилерди, же ал предмет жөнүндө-

гү түшүнүктү, сезимдеги кыялдын элесин билүүгө болот деген оюн кошумчалаган. Топонимика орус окумуштууларынын изилдөөлөрүндө төмөнкүдөй бөлүштүрүлөт: Ойконимдер – жашоочулар жайгашкан жердин аталышы (байыркы грек тилинен οἶκος алынып - *турак жай, үй-жай*), астионимдер – шаарлардын аталышы (байыркы грек тилинен ἄστυ алынып - *шаар*), гидронимдер – суулардын аталышы (байыркы грек тилинен ἕδωρ алынып - *суу*), дримонимдер – токойлордун аталышы (байыркы грек тилинен δρῦς алынып - *дарак*), оронимдер – тоолордун аталышы (байыркы грек тилинен ὄρος алынып - *тоо*), годонимдер – көчөлөрдүн аталышы (байыркы грек тилинен ὁδός алынып - *жол, багыт, көчө*) [16].

Көчө аттары боюнча жарыяланган иликтөөлөргө А.В. Суперанскаянын «Энчилүү аттардын жалпы теориясы» [9], «Көчө аттарынын аталышы кайдан келип чыккан» [10], П.В. Сыгиндин «Москвадагы көчө аттарынын мурунку аталыштары» [11] деген эмгектерин да атоого болот. Көчө деген сөзгө В.И. Даль «Орус тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө» мындай аныктама берген: Көчө – эки катар үйлөрдүн ортосундагы, мейкиндик; иреттелген үйлөрдүн арасындагы калтырылган тилке, жүрүүчү жол. Ал эми С.И. Ожегов: “Көчө – калк отурукташкан пункт; эки катар жайгашкан үйлөр жана алардын арасындагы мейкиндиктеги өтүүчү жол” – деп берген [15]. 1969-жылы жарыкка чыккан «Кыргыз тилинин түшүндүрмөлүү сөздүгүндө» да *көчө* деген сөзгө түшүндүрмө берилген. Анда *көчө* – калк отурукташкан жердеги эки жээгине катар-катар үйлөр салынып, ортосунан жол өткөрүлгөн узун тилке – деп түшүндүрүлөт [13]. Көчө аттарынын коюлушу бүгүнкү күндө адам жашоосунда чоң орду бар экенин турмуш өзү көрсөтүп отурат. Ал эми мурунку убактардагы калк орношкон пункттарды билдирүүчү *айыл, кыштак* терминдерине караганда акыркы мезгилдерде *көчө* термини көбүрөөк колдонулуп баратканын байкоого болот. Анткени адамзаты техникалык жактан өнүгүп, компьютердик технологиялардын жаңыча мүмкүнчүлүгүнөн адам жасоочу жумуштарды аткарып, адамдар ортосундагы ар кандай турмуштук муктаждыктарды тактоодо, системага салууда алар боюнча маселелерди чечүүдө көчөлөр боюнча иш алып барууга чоң көңүл бурулуусу келип чыгууда. Бир кездерде кайсыл айылдансың делинип, айылдын адамы, же уруунун

аты суралчу. Бүгүнкү күндө кайсыл көчөдөнсүң делинип, көчөнүн аты суралып ошол көчөнүн адамы деген айтымдар көбүрөөк колдонулат. Көчөнүн аталышы ошол көчөдө жашаган адамдын дареги, үйү жөнүндөгү так маалыматты берет.

Топонимикалык изилдөөнүн бөлүгү болгон годонимдердин маселелерин тактоо аркылуу жана (көчө аттарын) окуп үйрөнүү менен чакан бир адамдар жашаган чөлкөмдөгү элдердин тобуна тиешелүү болгон маалыматты, адамдар жөнүндөгү так даректи (адреси) билүүдөн кайсы бир тарыхый маалымат такталып, ошол элдин, мамлекеттин табигый куралышынын бир курамын аныктоого салым кошууга болот.

Адабияттар:

1. Абдрахманов А. Казакстанның жер-суу аттары. - Алма-Ата, 1959.
2. Абдрахманов А. Топонимика жана этимология. - Алма-Ата, 1975.
3. Акматов Н.Р. Ысык-Көл облусунун топонимиясы. Адистиги: 10.02.01 - кыргыз тили Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты. - 2010.
4. Атаниязов С. Топонимика Юго-Восточного Туркменистана. Автореферат канд. дисс. - Ашхабад, 1966.
5. Бутенко Н.П. Русские собственные имена в Киргизии и некоторые вопросы взаимодействия языков. Автореф. канд. дисс. - Минск, 1967.
6. Исаев Д. «Жер-суу аттарынын сыры». - Мектеп, 1977.
7. Поспелов Е.М. Географические названия мира: Топонимический словарь. - М., 1998.
8. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. - М., 1973.
9. Суперанская А.В. Структура имени собственного. - М., 1969.
10. Сыгин П.В. Откуда произошли названия улиц Москвы. - М., 1959.
11. Сыгин П.В. Прошлое Москвы в названиях улиц. - М., 1964.
12. Кыргызстандагы географиялык аттардын сөздүгү. (Долбоор). Түзүүчүлөр: Исаев Д., Токомбаев Ш.Т., Алиев З.И., Мурзахметов С.М. - Фрунзе, 1962.
13. Кыргыз тилинин түшүндүрмөлүү сөздүгү. - Ф., 1969.
14. Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. - Алма-Ата, 1974.
15. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. - М., 1988.
16. Никонов В.А. Введение в топонимику. - М., 1965.

Рецензент: к.и.н., доцент Абдыкеримов А.